

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 274(497.4Maribor)"1528"

Prejeto: 11.4. 2011

Mariborska »postaja« v protokolu deželno knežje vizitacije in inkvizicije na Štajerskem leta 1528: prvi zapisi o prisotnosti reformacijskih idej v mestu in njegovi bližnji okolici*

ŽIGA OMAN

mag. zgodovine

Ulica Moše Pijada 23, SI-2000 Maribor

e-pošta: zigaoman@gmail.com

IZVLEČEK

V prispevku so analiziram mariborski »postaji« posvečeni zapisi proto ko la deželno knežje vizitacije in inkvizicije na Štajerskem leta 1528, ki, kot je pokazala analiza, pričajo o prvih pojavih tedaj nove vere tudi v Mariboru in njegovi bližnji okolici. Ker je v slovenski historiografiji doslej prevladovalo nasprotno mnenje, vsebuje prispevek tudi krajši pregled objav, ki so temu botrovale.

KLJUČNE BESEDE: Maribor, Umbuš, Malečnik, Kamnica, Slivnica, mariborska okolica, deželno knežja vizitacija 1528, refomacija in prolirefomacija, vizitacije, zgodnji novi vek, zgodovina, cerkvena zgodovina

ABSTRACT

THE MARIBOR »STATION« IN THE STYRIAN PROVINCIAL PRINCELY VISITATION REGISTERS OF 1528: THE FIRST RECORDS OF REFORMATION IDEAS IN MARIBOR AND ITS SURROUNDINGS

The article analyses records included in the Styrian provincial princely visitation registers of 1528, which refer to the Maribor visitation »station« (Geleger). The analysed records bear witness of the new religion making its first appearance in Maribor and its surroundings even prior to 1528. Since the opposite has so far been accepted as a fact by Slovenian historiography, the article also includes a short list of publications that have contributed to this misconception.

KEYWORDS: Maribor, Limbus, Malečnik, Kamnica, Slivnica, the surroundings of Maribor, provincial princely visitation of 1528, Reformation and Counter-Reformation, visitations, Early Modern Times, history, church history

Inkvizicija tukaj ni mišljena v ožjem oziroma v pogovornem pomenu besede, temveč v širšem pomenu, kot izpraševanje v duhovnih in verskih zadevah.

Protokol deželno knežje vizitacije in inkvizicije na Štajerskem leta 1528 je neprecenljiv vir za začetno obdobje širjenja in uveljavljanja reformacijskih idej na celotnem ozemlju nekdanje vojvodine, pri čemer tudi Maribor in deloma tudi njegova bližnja okolica, kot bo razvidno iz nadaljevanja, nista nobeni izjemi. Vendar je v slovenski historiografiji¹ doslej prevladovalo nasprotno mnenje, zato naj za boljše razumevanje tega, kako je do tega prišlo, kot uvod služi krajši pregled temeljnih del, ki so se viru posvetila.

Na začetku je treba poudariti, da je dejstvo, da je znanstvena objava celotnega vira izpod peresa Antona Albrecherja izšla šele leta 1997, treba jemati z rezervo. Ze Ignacij Orožen je vir, ki ga sicer ni komentiral, glede Maribora, deloma pa tudi njegove okolice, namreč navajal dovolj podrobno, da do poznejših sklepov skorajda ne bi smelo priti.² Josip Gruden se je vizitacije še komaj dotaknil,³ nato pa je Franc Kovačič podal povsem kontradiktorno razlago, ki je več kot očitno zaznamovala tudi kasnejše raziskave, namreč, da »V mestu Še takrat o luteranstvu ni bilo nič tanano [...]. Pač pa so bile tod razširjene luteranske knjige [...]«. * Iz njegovih besed je razvidno, da je zgolj povsem nekritično povzel Orožnovo navajanje vira, in sicer zapis vizitacijske komisije, da v mestu — kljub zaseženi reformacijski literaturi — v veri ne med duhovščino ne nasploh, ni naletela na nobene zmote.⁴ Malce bolj zadržan je bil avstrijski zgodovinar Erich Winkelmann, ko je zapisal, da v mestu leta 1528 še ni bilo zaslediti omembe vredne razširjenosti novega nauka, s čimer pa je tudi sam pravzaprav samo povzel Orožna.⁵ Nič kaj bolj se v vir ni poglobil niti Jakob Richter, ki si je naštet delo zadal dopolniti, glede vizitacije pa nato povzel zgolj Kovačiča: »Ugotovila je sicer [komisija] v mestu versko mlamost, toda luteranstvo Še tukaj ni poglano korenin«? Mnenje, ki je nato tudi obveljalo.⁶ Vendar je že Gabriel Majcen skorajda sočasno s Kovačičem zapisal, da se z vizitacijo »ni dalo izvedeti nič točnega in se je samo sežgalo nekoliko verskih knjig

v%lic temu komisija ni mogla dvomiti, da se je luteranstvo v mnogih duhovnikih in meščanih globoko vkoreninilo,«⁷ s čimer je presegel nekritično povzemanje vira.

Deželno knežja vizitacija in inkvizicija na Štajerskem leta 1528

Najstarejši znani ohranjeni vir, ki priča o pojavu reformacijskih idej v Mariboru in njegovi bližnji okolici, je protokol deželno knežje vizitacije in inkvizicije na Štajerskem iz leta 1528.¹⁰ Nadvojvoda Ferdinand I. (1521—1564) je po več letih nespoštovanja njegovih ukazov zoper širitev novih nauk¹¹ želel dobiti pregled nad duhovnim in materialnim stanjem župnij v svojih deželah. Njegova glavna skrb je bila pri tem namenjena predvsem ohranitvi cerkvene in verske enotnosti njegovih dežel ter zatrtju prekrševalcev. Zaradi finančne odvisnosti od dežel,¹² zlasti torej v veliki meri že evangeličanskega plemstva, enega najpomembnejših akterjev uveljavljanja novih idej,¹³ resnejših ukrepov proti reformaciji namreč ni mogel izvesti. Štajerski dežela so se medtem že na januarskem deželnem zboru v Gradcu leta 1528 izrekli zoper Ferdinandovo delovanje proti reformaciji in mu dali jasno vedeti, da imajo njegovo ravnanje za nastop proti svojim svoboščinam. S tem se je izjalovil še zadnji poskus deželnega kneza, da bi jih pridobil na svojo stran.¹⁴

Prvi korak k vizitaciji je bil storjen 22. marca

⁹ Majcen: *Kratka zgodovina Maribora*, str. 41-42.

¹⁰ Arhidiakonot Spodnja Marka, največji salzburški arhidiakonot, v času nadškofjske vizitacije arhidiakonotov v letih 1523-1525, namreč ni bil vizitiran. Tukajšnji arhidiakon, Jakob Mangk, se je potrebe po vizitaciji sicer zavedal, vendar se mu zaradi grozeče osmanske nevarnosti trenutek zanj ni zdel primeren. Preglavice sta mu obenem že povzročala tudi dva izmed prvih tukajšnjih pristašev Luthrovih idej, pridigarja Janez Werder in Ivan Ißkenperger, katerih delovanje pa na ozemlju tedanje Spodnje Štajerske ni izpričano. Ob njiju se je arhidiakon pri nadškofu pritožil še čez oviranje duhovščine s strani posvetnih oblasti, razširjenost zakonolomstva in zahteve duhovščine, ki je pred podeljevanjem zlasti velikonočnih zakramentov, vnaprej zahtevala vsaj 3 kr plačila (Amon: *Die Sähjmrger Archidiakonenvisitatio*, str. 6, 15, 18-19, 33, 35 in 39-40; Winkelmann: *Zur Geschichte des Luthertums*, str. 99; Richter: *Maribor v reformacijski dobi*, str. 89).

¹¹ Zlasti wormskega edikta (1521) in regensburške odredbe (1524), ki je slednjega v avstrijskih dednih deželah tudi uradno vpeljala (Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 48-49).

¹² O kompleksnih odnosih med deželnim knezom in stanovni glej Burkert: *Landesfürst und Stände*.

¹³ Deželno knežji ukazi zoper novo vero so bili prav zaradi vpliva, ki so ga na podložnike imeli tako njihovi zemljiški gospodje kot njihovi uradniki in upravitelji, bolj ali manj zgolj bob ob steno (Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 56).
¹⁴ Prav tam, str. 56-60; Amon, Liebmann: *Kirchengeschichte der Steiermark*, str. 139-140.

¹ O tolmačenju celotnega vira, vendar skoraj izključno v avstrijski historiografiji, glej: Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 50-54.

² Orožen: *Das Bisthum*, str. 568-570.

³ Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 606; prim. npr. tudi Kerčmar: *Evangeličanska cerkev*, str. 63-65; Mlinaric: *Mariborska župnija*, str. 244; Ožinger: *Kriča cerkvenega življenja*, str. 99.

⁴ Kovačič: *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, str. 265; prim. isti: *Zgodovina Lavantinske škofije*, str. 254.

⁵ Prav tam; Orožen: *Das Bisthum*, str. 569.

⁶ Winkelmann: *Zur Geschichte des Luthertums*, str. 99-100.

⁷ Richter: *Maribor v reformacijski dobi*, str. 90.

⁸ Prim. npr. Mlinaric: *Maribor od 7. stoletja*, str. 189; isti: *Zujnija sv. Janeza Krstnika*, str. 142.

1528, ko je Ferdinand na Dunaju sklical sestanek s svojimi 41 najpomembnejšimi svétniki. Sestanek je prinesel imenovanje štirih komisarjev za spopad z novo vero, njihov prvi ukrep pa je bila prav odredba *vi^ilacije* dolnjeavstrijskih dežel.¹⁵ Čeprav so komisariji neznani, za avtorja najpomembnejših prvih ukrepov proti širjenju reformacijskih idej velja Johannes Fabri, Ferdinandov svetovalec v cerkvenopolitičnih zadevah in rektor dunajske univerze. Cilj *vi^ilacije* je bil pregled dejanskega stanja cerkve in napredovanja reformacijskega gibanja na terenu, da bi lahko deželnoknežje in cerkvene oblasti primerno ukrepale. Izbira trenutka za *vi^ilacijo* — Ferdinand je ukazal za njeno izvedbo izdal 24. marca — ni bila najugodnejša, saj so minila manj kot tri leta od silovitih kmečkih uporov,¹⁶ nenehno pa je grozila tudi nevarnost osmanskih vpadov.¹⁷

Praviloma so bili za vsako deželo za *vifgtaäjske* komisarije imenovani trije do štirje Ferdinandovi svétniki. Za Štajersko so bili to Jošt Truchseß, deželni komtur dolnjeavstrijske balije nemškega viteškega reda, Wolfgang Tannrädl, deželnoknežji svétnik v deželi Avstriji nad Anižo in Wolfgang Institor, župnik v Stubenbergu, kot njun sekretar. Sprva so bila zanje v ostri kraljevi¹⁸ instrukciji, ki se sicer ni ohranila, kasneje pa je bila tudi bistveno omiljena, mišljena zelo široka pooblastila. Nova in blažja instrukcija je bila vizitatorjem, ki so morali biti v svojih uradnih dejanjih naslonjeni na wormski edikt in regensburško odredbo, nato naložena 12. aprila. Iz instrukcije je razvidno, da je deželnega kneza zanimalo predvsem, kako se ljudje držijo njegovih ukazov in ali je komisija morda odkrila prekrščevalce, ki jim je bila namenjena posebna pozornost. Najmanj pozornosti je instrukcija medtem namenila samostanom, saj so se morali komisariji zgolj pozanimati, kako se v njih držijo stare vere, ne pa tudi zasliševati posameznikov. Sicer je bilo komisiji ukazano, naj, čeprav so vsi deželnoknežji ukazi seveda ostali v veljavi, z milino nastopa povsod, kjer prekrški niso bili novi oziroma do njih ni prišlo šele po izdaji omenjenih odredb. Kljub temu je morala pomilostiti tudi takšne prestopnike, če niso bili voditelji uporov ali prekrščevalci. Ob prekrščevalcih so morali biti komisariji pozorni zlasti na trgovce, da bi ugotovili, ali morda ne trgujejo z reformacijsko literaturo oziroma niso večji v njej

zapisanih naukov. Duhovščino so medtem morali izprašati predvsem po številu in nalogah beneficij, ustanoviteljih in trenutnih patronatskih gospodih beneficijev, ohranjenosti njihovih nadarbin ter obremenitvah in prejemnikih dajatev z le-teh. Iz tega je razvidno, da je šlo deželnemu knezu ne le za skrb za enotnost cerkve, temveč tudi za informacije finančne narave, saj je predvsem zaradi preteče osmanske nevarnosti, želel vedeti kje ima kakšne denarne rezerve. Prijave zoper plemstvo je komisija medtem morala zadržati v tajnosti.¹⁹

Kot deželnoknežja je bila *mutacija* kljub svojemu namenu instrument posvetne²⁰ in ne cerkvene oblasti. Ferdinandu je moralo biti že povsem jasno, da se cerkev sama ni več zmožna zoperstaviti širitvi novih idej, čeprav je to v preteklih letih že poskušala tudi z lastnimi vizitacijami, denimo z vizitacijo salzburških arhidiakonotov v letih 1523—1525. Deželni knez se je tudi pri pripravi na *vi^ilacijo* na cerkvene oblasti obrnil šele tik pred začetkom le-te in celo vplivni salzburški nadškof, kardinal Matej Lang pl. Wellenburg²¹ (nadškof 1519—1540), je bil o njej obveščen šele tik pred zdajci. Kljub temu se je podvizal in svoja človeka, doktorja prava Ambrozija Vollandta in doktorja sv. pisma dominikanca Vincenca Fürpecka, v komisijo imenoval 27. aprila.²²

Lang jima je, ker ob imenovanju še nista prejela kraljeve, naložil lastno instrukcijo. Zoper duhovščino in druge posvečene osebe, ki bi jih »okusila herezija«, sta morala nastopati zelo ostro, s kaznimi zoper »telo in življenje«. Obenem sta morala o predaji cerkvenih zadev posvetnim oblastem odločati sama, takšno početje mimo apostolske stolice pa naj bi narekovale neurejene razmere v Rimu, kamor se je papež vrnil šele jeseni leta 1528. Podobno, prav tako mimo papeških pooblastil, sta lahko podeljevala tudi odvezo vsem spokornjem, oboje pa je, kot je zapisal Lang, izviralo iz nujnosti zadeve in ne iz nespoštovanja papeževe avtoritete. Vollandt in

¹⁹ Prav tam, str. 59-60.

²⁰ Kot takšna je bila to prva tovrstna *vi^itacija* v habsburških dednih deželah sploh. Posvetno interveniranje v cerkvenih zadevah se je sicer uveljavilo že v 15. stol., ko je tudi papežem postalo jasno, da cerkev sama več ni bila zmožna zaustaviti propadanja cerkvenih oblasti. Obenem pa je tudi štajersko plemstvo že od leta 1518 naprej opozarjalo na nered v cerkvenih zadevah, duhovščina pa, obratno, na vmešavanje posvetnih oblasti v le-te (Prav tam, str. 44-46).

²¹ Dne 3. februarja 1506, leto zatem, ko je postal krški škof, je škofiji uspel z bulo papeža Julija II. inkorporirati mariborsko župnijo in njej pripadajoče kamniško, selniško in malečniško. Š tem so krški škofi postali mariborski župniki in položaj zadržali do leta 1859, z *de facto* izjemo v letih 1545-1553, ko si je župnijo lastilo mesto (Richter: *Inkorporacija in prodaja*, str. 204 in 213-218).

²² Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 60-61.

¹⁵ Ohranjen je zgolj vizitacijski protokol za Štajersko (Anion, Liebmann: *Kirchengeschichte der Steiermark*, str. 140).

¹⁶ T. i. kmečke vojne (Burkert: *Landesfürst und Stände*, str. 171-186).

¹⁷ Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 57-58.

¹⁸ Kot kralj Ferdinand I., od leta 1526 češki in madžarski kralj (Prav tam, str. 167).

Fürpeck sta obenem morala biti pozorna na vmešavanje dežele in uradništva v cerkvene zadeve, ki bi lahko bilo posledica razrahljane duhovne oblasti. Na ozemlju oglejskega patriarhata svoje duhovne oblasti medtem nista smela vršiti, temveč sta lahko delovala zgolj kot svetovalca deželno knežjih komisarjev. Tudi na ozemlju sekovske, krške (Gurk) in lavantinske škofije, za katero sta bila opolnomočena, sta morala najprej stopiti v stik s tamkajšnjimi škofi, da ne bi prihajalo do kršitev njihovih pristojnosti. Glede samostanov sta se medtem morala ravnati po kraljevi instrukciji in se podobno kot deželno knežji komisarji brzdati pri plemstvu. Predvsem pa jima je Lang ostro ukazal, da se z reformatorji nikakor ne smeta spuščati v kake dispute. Vendar je iz *vi^itadjskega* protokola razvidno, da sta se tudi nasploh držala kraljeve instrukcije.²³

Vi^itacijska komisija je z delom pričela 8. maja 1528 v Gradcu, kamor se je, potem ko je naredila več kot tisoč kilometrov poti po deželi, vrnila 14. julija in devet dni kasneje tudi uradno zaključila svojo nalogo.²⁴

Delovanje komisije na terenu je potekalo po natančni shemi. Ze pred prihodom v župnijo je poslala župniku, beneficiatom, pomožni in preostali duhovščini poziv, v katerem jim je bilo naloženo, naj se sami ali, če bi kdo zbolel, njihov zastopnik, ob določenem času in na določenem kraju javijo pred njo, sicer bodo kaznovani. Drug tak poziv je šel sodnikom, ključarjem in drugim uradnikom v župniji. Zaslišanja so potekala po enakem vzorcu. Najprej so komisarji zaslišali duhovščino, nato pa laike ter predstavnike župljanov. Vizitatorje je zanimalo, kako se v župniji ravna glede vere v Boga, devico Marijo in svetnike ter glede zakramentov, maš, posta in praznikov, zadušnic itd. Zatem so imeli zaslišani priložnost predstaviti svoje pritožbe, zaslišanja pa so se končala z njihovimi prisegami, nakar je komisija preverila še njihove izjave. Če je ugotovila, da so se prekršili zoper vero, so morali zaslišanci preklicati svoje »zmote« in se spokoriti, pri disciplinskih prekrških pa je izrekla opomin ali ukazala zaporno kazen ob kruhu in vodi. Hkrati je morala komisija zabeležiti tudi število obhajancev in vse tiste, ki že dolgo niso prejeli obhajila; ukrep je bil bolj finančne kot pa verske narave. *Vi^itacija* župnije se je tudi končala shematsko. Komisija se je pohvalila, da je zaslišance utrdila v stari veri, pri pritožbah pa je opozarjala na regensburško odredbo. Ugotovljene nepravilnosti je sicer »odpravljala« z neposrednimi, vendar povečini zelo splošnimi od-

redbami v vsaki župniji posebej, saj vsega ni mogla urediti na mestu samem, sicer bi *vi^itadja* ne potekala tekoče.²⁵

Sam protokol svojemu izrednemu pomenu navkljub tako zaradi več razlogov ne nudi popolnega vpogleda v tedanje cerkvene in duhovne razmere v deželi. Eden poglavitnih je prav shematski in zaradi časovne stiske dokaj površinski, mestoma celo površen pregled, ki ga je komisija opravila. Drugi, vsaj enako pomemben, pa je dejstvo, da zaslišanci vsemu spoštovanju deželno knežje avtoritete navkljub zagotovo niso povedali vsega, kar so vedeli ali mislili, še posebej, ko bi jih to lahko spravilo v težave.²⁶

Po večini so bile nepravilnosti, o katerih so komisiji poročali iz vseh trinajstih župnij mariborske »postaje«, sicer posledica splošnih duhovnih, družbenih, cerkvenoupravnih in gospodarskih razmer, ki so Štajersko in preostale dolnjeavstrijske dežele pretresale deloma še iz časov pred začetkom reformacije. Sem gre šteti zakonolomstvo, spore o višini določenih plačil za duhovno oskrbo, gospodarjenje z župnijskim premoženjem in podobno. Pri kršitvah posta, odsotnosti ob prejetanju obhajila in slabi skrbi za beneficije je že lažje govoriti tudi o vplivu reformacijskih idej. Te sta tako plemstvo kot meščanstvo že začela izrabljati tudi za kratenje in prisvajanje cerkvenih dohodkov, vendar je k zmanjševanju teh pogosto pripomoglo več različnih dejavnikov. Zanimivo je, da je največ pritožb na račun stanja beneficijev je prišlo prav iz tedanje Spodnje Štajerske.²⁷

Ozemlje današnje Republike Slovenije je komisija vizitirala med 21. junijem in 5. julijem,²⁸ z izjemo župnij Ptuj, Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (Juršinci) in Sv. Marjeta nižje Ptuja. Ob Lipnici

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam, str. 43-44 in 54.

²⁷ Prav tam, str. 79-149.

²⁸ In sicer iz »postaj« v Radljah ob Dravi, Slovenj Gradcu, Celju, Žicah, Mariboru in Radgoni (Bad Radkersburg; danes v Republiki Avstriji), od koder so ob že naštetih (izvzemši mariborsko »postajo«) bile vizitirane v sledečem vrstem redu naslednje, danes v Republiki Sloveniji ležeče župnije: Remšnik, Vuzenica, Muta, Brezno ob Dravi, Skale, Šoštanj, Sv. Martin pri Šaleku, Šmiklavž pri Vodrižu, Št. Ilj pod Turjakom, Šmartno pri Slovenj Gradcu, Kotlje, Št. Janž pri Dravogradu, Sv. Vid nad Valdekom, Šmartno ob Paki, Mozirje, Rečica ob Savinji, Rogaška Slatina, Pilštanj, Podčetrtek, Sv. Peter pod Svetimi Gorami, Podsreda, Planina, Šmarje pri Jelšah, Šentjur pri Celju, Laško, Rogatec, Sv. Jernej v žibiki, Prebold, Žalec, Polzela, Vitanje, Braslovče, Vransko, Teharje, Nova Cerkev, Griže, Gotovlje, Ljubno ob Savinji, Slovenske Konjice, Slovenska Bistrica, Crešnjevec, Laporje, Ormož, Središče, Sv. Miklavž, Ljutomer, Apače, Sv. Benedikt v Slovenskih Goricah in Sv. Jurij v Slovenskih goricah (Prav tam, str. 231-259).

²³ Prav tam, str. 62-63.

²⁴ Prav tam, str. 65.

(Leibnitz) v današnji Republiki Avstriji so bile to edine²⁹ župnije, ki niso bile vizitirane. Komisija je v skladu s kraljevo instrukcijo delovala iz t. i. *Geleger*, denimo »postaj«, v večjih krajih, včasih tudi v samostanih, iz katerih ni vizitirala zgolj rezidenčne, temveč, sicer zgolj posredno, prek pričevanj tamkajšnje duhovščine in predstavnikov župljanov tudi le-tej bližnje župnije.³⁰

Vizitacija mariborske »postaje« 2. in 3. julija 1528

Mariborska »postaja« je nosila zaporedno številko 24 (od skupaj 30) in *vi^itacijska* komisija je v njej delovala dva dni, od četrta, 2., do petka, 3. julija 1528. Ob mariborski, ki je na vrsto prišla kot zadnja, so bile po tem vrstnem redu vizitirane še župnije: Sv. Lovrenc na Dravskem polju,³¹ Limbuš, Hoče, Majšperk, Slivnica, Spodnja Polskava, Sv. Peter pri Mariboru (Malečnik), Jarenina, Lučane (Leutschach; danes v Republiki Avstriji), Svečina, Lenart in Kamnica. Komisija si je torej zadala pregledati stanje v kar 13 župnijah v zgolj dveh dneh, od tega v vseh, z izjemo mariborske, zgolj po poročilih tamkajšnje duhovščine in predstavnikov župljanov. Iz naštetih župnij vizitatorjem niti o verskih zmotah niti o drugih nepravilnostih niso poročali zgolj iz Hoč, Spodnje Polskave in Lenarta.³²

Vsekakor pa je že za pridobitev nekega sicer omejenega vpogleda v tedanje stanje na cerkveno-upravnem in duhovnem področju primeren seveda tudi pregled nepravilnosti, ki niso bile nujno ali pa sploh niso bile povezane s širjenjem reformacijskih idej.

Iz prvo vizitiranega **Sv. Lovrenca na Dravskem polju** ni bilo nobenega poročila o zmotah v nauku, zgolj glede darovanja je komisija ukazala, naj se v župniji držijo splošne³³ odredbe.³⁴

Tudi v **Limbušu** po poročilu tamkajšnjega žup-

nika Mateja Ernnbergerja³⁵ sodeč komisija sprva ni našla nobenih nepravilnosti ne v verskem nauku ne siceršnjih. Se istega dne pa je eden izmed kasnejših zaslišancev domnevno urejeno podobo župnije spremenil.³⁶ Mariborski bënëficiat Valentin Tolant³⁷ je namreč med *vi^ilacijo* mariborske župnije poročal, da je limbuškemu župniku vezal več »lutrovskih«³⁸ knjig, ta pa jih je nato več — število očitno ni bilo prav majhno, če mu ni posodil lastnih knjig — poslal tudi Krištofu Händlu³⁹, še enemu mariborskemu bënëficiatu.⁴⁰ Knjige sta tako Ernnberger kot Händl predala komisiji. Kasneje so jih s preostalimi, ki so jih v mestu našli, sežgali.⁴¹ Da so s takšno lahkoto tudi med tukajšnjo duhovščino krožile prepovedane knjige, je gotovo treba pripisati predvsem medsebojnemu poznanstvu omenjenih bënëficiatov. Vendarle oziroma prav zato je lahko ta primer eden izmed reprezentativnih vzorcev širjenja (katerihkoli!) novih idej.

Iz **Majšperka** ni bilo poročil o nepravilnostih v zvezi z naukom. Edina pritožba se je nanašala na krstne pristojbine (*taufgeld*), ki so bile očitno previsoke, saj je komisija ukazala, naj se v župniji ravnajo po splošni odredbi⁴² pri določanju le-teh.⁴³

³⁵ Tudi Hrenberger. Leta 1524 je postal bënëficiat beneficija Naše ljube gospe pri kapeli na J. ebarjih, pogoreli pred letom 1542, ki je stala pred severozahodnim delom mariborskega mestnega obzidja (Mlinaric: *Beneficiji*, str. 83-85).

³⁶ Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 250 in 325.

³⁷ Leta 1525 izpričan kot laični duhovnik v službi Salzburga (Weiss: *Die Bürger von Marburg II*, str. 328).

³⁸ Zapisnik *rotacijske* komisije uporablja izraz »lutrovski« (*Jutrische*) za vse zgodnjereformacijske ideje in gibanja, tudi če so pripadale oz. sledile Zvingliju, Rhegiusu, Oekolampadu idr. Razlike med njimi za rotacijsko komisijo niso bile pomembne, zato podatkov o morebitni kompleksnosti in diverziteti zgodnjereformacijskih idej in gibanj na Štajerskem u tega časa ni (Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 52).

³⁹ Leta 1520 je kot duhovnik in član bratovščine sv. Duha s privoljenjem mariborskega župnijskega provizorja ustanovil beneficij vernih duš pri oltarju karnerja sv. Mihaela - domnevno je stal nekje na mestu današnjega gledališča - na župnijskem pokopališču. Beneficij je bil zadnji ustanovljen v Mariboru pred letom 1600, vendar že v letih 1571 in 1598 ni bil več omenjen (Mlinaric: *Beneficiji*, str. 64-66, 69 m 90).

⁴⁰ Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 250, 325 in 327.

⁴¹ Prav tam, str. 327.

⁴² *Vivjadska* komisija je za vso deželo določila plačilo takse ob krstu v višini enega krajcarja za čas med veliko nočjo in binkoštni, dva krajcarja za nezakonske otroke, sicer pa naj bi se ravnali po starih običajih. Zakramenti so bili na ozemlju salzburške nadškofije denimo obvezno plačljivi od leta 1490 naprej (Prav tam, str. 92-93), čeprav je Majšperk seveda ležal na oglejskem ozemlju.

⁴³ Prav tam, str. 251.

²⁹ Za župnijo Kaindorf (danes v Republiki Avstriji) medtem kaže, da se je izgubil koncept zanjo in da zato manjka v protokolu (Prav tam, str. 67).

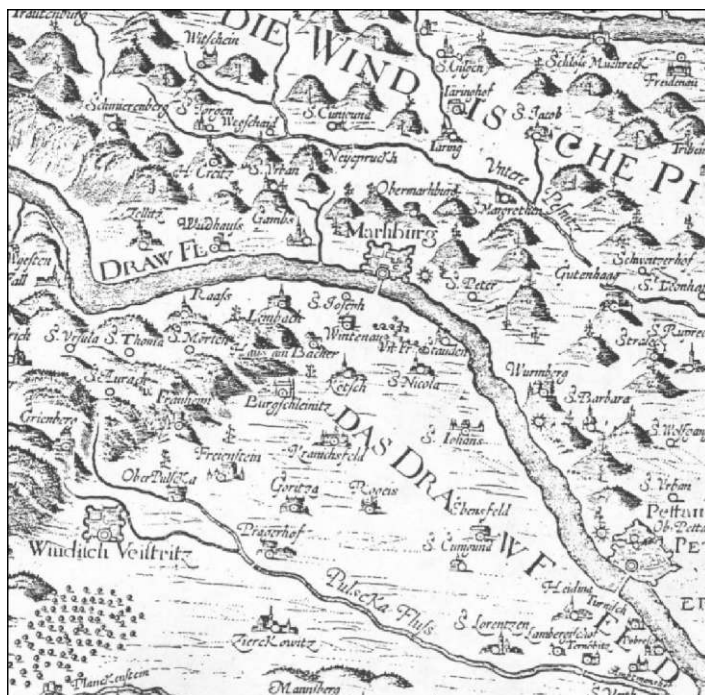
³⁰ Prav tam, str. 54, 60 in 65-67.

³¹ V sami ediciji vira je nato pomotoma zapisano, da gre za Lovrenc na Pohorju (Prav tam, str. 250).

³² Prav tam, str. 250-254.

³³ Odredba je določala, da gre od darov perutnine, drobnice in mladih živali ter drugega, kar ni darovano na oltar, župniku tretjina, enako vse, kar je darovano na oltar, z izjemo oblačil, za katera je bilo določeno, da gre do darovana velika živina cerkvi. Odredba je veljala povsod, razen tam, kjer je komisija izrecno odredila drugače (Prav tam, str. 125-126).

³⁴ Prav tam, str. 250.

Dravsko polje proti koncu 17. stoletja ft is eher. Ktirle der Steiermark).

Umbuski grad proti koncu 17. stoletja ft 'ischer Topographia Ducalus Stiriae).

Vikar iz Slivnice Boštjan Geins chitz je komisiji medtem poročal, da ima v župniji kar 60 župljanov, ki niso prejeli obhajila.⁴⁴ Ena najvišjih števil v vsej deželi⁴⁵ je tudi v sami Slivnici pomenila okoli 10" o

vseh oblianjancev.⁴⁶ Za kršitelje je komisija ukazala, da jih je treba po vikarjevi pisni prijavi citirati pred deželskega sodnika (v Mariboru⁴⁷), da jih bo le-ta

⁴⁴ Prejemanje obhajila je bilo sicer že pred reformacijo zreducirano na le nekajkrat na leto (npr. ob poroki, pred porodom ali romanjem, ob boleznih, sicer pa predvsem ob veliki noči), a se je število do leta 1528 še zmanjšalo. Vendar je o vplivu reformacijskih idej na to večinoma še težko govoriti in nasploh so bili vzroki za po večini eno- ali dveletni izostanek zelo raznoliki (Prav tam, str. 95-98).

⁴⁵ Komisija je v deželi skupaj našela ok. 250 ljudi, ki niso prejeli obhajila (Prav tam, str. 96). Od teh jih je bilo več kot 75 i/, Maribora in njegove okolice, torej vsaj - število

tistih iz Malečnika namreč ni znano - slaba tretjina vseh v deželi! Slivniški vikar je obenem imel v pomoč le enega pomožnega duhovnika, kasnejšega mariborskega vikarja (pred 1547 in 1552-1553) Lovrenca Lubšeta (*jLipsche*) (Prav tam, str. 251; Richter: *hikoiporacija in prodaja*, str. 214-218; Mlinaric: *Mariborska :f/pnija*, str. 249).

⁴⁶ Albrecher: *Die I sitation 1528*, str. 95 in 416.

⁴⁷ Mariboru je vse pravice do deželskega sodišča malo pred letom 1498 izročil Maksimiljan I., jih je pa mesto dotlej že nekajkrat imelo tudi v zakupu (Ilozjan: *Mariborsko prebi-valstvo*, str. 32).

kaznoval s po tremi dnevi zavora ob kruhu in vodi, nakar naj v 14 dni gredo še k obhajilu.⁴⁸ Če tega ne bi storili, naj jim zemljiški gospod zaseže zemljo, sami pa se naj, da se izognejo hujšim kaznim in še večji (!) nemilosti, podajo iz dežele. Vendar vikar kršilec ni nikoli pisno prijavil,⁴⁹ tako da izvršitve najbolj drastičnega ukaza, izdanega v Mariboru, na koncu ni prišlo.⁵⁰

Podobno so tudi v **Malečniku** tamkajšnjemu župniku Juriju Zwellfferju⁵¹ naročili, naj preda pisno prijavo zoper vse kršitelje, o katerih je poročal, pristojnemu deželskemu sodniku, to pa je tudi storil. Po drugi strani pa so se tudi tukajšnji župljani pritoževali nad višino krstnih pristojbin. Število tistih, ki niso prejeli obhajila, ni navedeno, je bil pa mariborskemu mestnemu sodniku izročen seznam kar 11 zakonolomnih župljanov, ki so živeli bodisi s svojimi deklami bodisi s tujimi zakonskimi ženami in podobno, eden menda celo s svojo zakonsko ženo in še eno žensko hkrati. Skupaj je bilo v župniji resda okoli 900 obhajancev, vendar pa je število tovrstnih kršitev predstavljalo kar dobro šestino⁵² vseh (od šestdesetih), ki so bile komisiji prijavljene v vsej deželi!⁵³

Tudi v **Jarenini** so, vendar kot kaže zgolj pod vplivom prejšnjih prijav, župniku Juriju Schefftschitzu naročili, naj pisno prijavi vse zakonolomce in tiste, ki niso bili pri obhajilu, saj v protokolu ni nobenega zapisa, da bi o njih poročal sam. Nepravilnosti so bile najdene zgolj pri zadušnicah⁵⁴ (*Seelgerattli*). Zanje župljani niso več dajali toliko denarja kot dotlej, komisija pa je odredila, naj se pri tem ravnajo »po starem«.⁵⁵

Več težav so imeli v **Lučanah**, kjer komisija sicer ni našla zmot v veri, kljub temu pa je vikar Jurij Goli poročal, da 14 njegovih župljanov (od okoli 1.400 obhajancev) ni prišlo k obhajilu. Tudi Goli pisne prijave pri pristojnem deželskem sodniku ni vložil, čeprav mu je bilo to naročeno. Več pritožb čez župnijo so imeli župljani. Poročali so, da morajo župniku, ki v župniji ni bival, plačevati veliko denarja zaradi njegove odsotnosti, župnišče in njemu pripadajoči vinogradi pa so medtem vidno propadali. Komisija je zato naročila, naj vse nepravilnosti prijavijo »Ljubljancanu« (*dem von Laybach*) — najverjetneje je bil mišljen ljubljanski in sekovski škof Krištof Ravbar⁵⁶ — da bo župnik naposled le uredil razmere.⁵⁷

Tomaž Schaff, župnik v **Svečini**, je medtem poročal, da župljani ne dajejo več 12 denaričev snopovne desetine⁵⁸ (*garben Iraid*) za kaplane. *Vitjtacijska* komisija je zato ukazala oddajo denarja, saj župnik sicer ne bi mogel vzdrževati tukajšnjih treh kaplanov, hkrati pa župniku naročila, naj s prižnice irecno objavi, da gre pri tem za ukaz »kraljevih vizitatorjev«.⁵⁹

primerih konkubinata, zanimivejši je izostanek tovrstnih poročil v mestih (Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 115, 251-252, 326-327 m 416).

48 Navadno je komisija v teh primerih kršiteljem dala naložiti tri do osem dni zavora ob kruhu in vodi, nakar so morali v treh dneh do osmih tednih vendarle prejeti tudi obhajilo (Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 95).

49 V teh primerih je bil nedvomno odločilen prav vpliv zemljiškega gospoda, ki je imel nadzor nad kršitelji (Prav tam). Patronat nad slivniško župnijo je imel samostan dominikank iz Studenice (Koropec: *Ob urbarju*, str. 236), ki pa ga komisija ni vizitirala. O razmerah v njem se je zgolj pozanimala, vendar o zmotah v nauku očitno ni bilo poročil (Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 403). Hkrati morda ni nepomembno, da so bili zemljiški gospodje na slivniškem gradu od konca 15. stol. Koloniči, iz Hrvaške izvirajoča plemiška rodbina, ki je bila evangeličanske veroizpovedi že vsaj od druge polovice 16. stol. naprej (Pirchegger: *Die Untersteiermark*, str. 118; Koropec: *Ob urbarju*, str. 239). Povsem mogoče je namreč, da so bili Koloniči že v času *mutacije* privrženci reformacijskih idej, s tem pa bi ob morebitnem pritisku morda lahko pojasnili tudi izostanek vikarju izrecno naročene pisne prijave kršiteljev. Seveda pa je možno na zaplet gledati tudi s povsem gospodarskega stališča, saj bi lahko zemljiški gospod ob morebitni pisni prijavi vsaj začasno izgubil več deset podložnikov.

50 Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 251.

51 Župnik v Malečniku je ostal do leta 1539, nasledil pa ga je Jurij žwalz (Mlinaric: *Župnija sv. Peter*, str. 286).

52 Ob tako visokem deležu zakonolomstva v deželi se zdi teza o tedaj »značilni ljudski npravnosti« (Kovačič: *Zgodovina iMvantinske škofije*, str. 255) sicer pretirana, vendar pa je ne gre povsem zavreči (prim. spodnjo opombo).

53 Tovrstne **kršitve** so bile tudi vsaj med duhovščino na ozemlju salzburške nadškofije v letih 1519-1525 **bistveno** bolj razširjene, čeprav **prebivalstvo** v npravnem življenju svoje duhovščine večidel ni videlo napak, na to pa kaže že to, da so leta 1528 iz vse dežele poročali zgolj o treh

54 Reformacija je sicer že nekaj časa prejela srednjeveško idejo o vicah, vendar to še ne pomeni, da so bili podložniki, ki so v tem času dajali manj ali sploh ničesar več za spominske maše, tudi sami privrženci novih idej. Seveda pa so gotovo rade volje sprejeli vsako razbremenitev, četudi je prišla kot moralni ali siceršnji pritisk njihovih reformacijskim idejam že privrženih zemljiških gospodov. Pretiranim obredom za umrle je sicer iz teoloških razlogov ponekod nasprotoval tudi del katoliške duhovščine (Prav tam, str. 87-90).

55 Prav tam, str. 88 in 252.

56 Leta 1509 je postal administrator sekovske škofije, v kateri je ostal do leta 1536, v sekovskega škofa pa je bil posvečen verjetno šele leta 1520 (Amon, Liebmann: *Kirchengeschichte der Steiermark*, str. 101-102).

57 Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 118, 252, 369 in 416.

58 Spori glede desetine, na katere so vizitatorji naleteli leta 1528, so najverjetneje izvirali še iz sporov, starejših od pojavov prvih reformacijskih idej na Štajerskem (Prav tam, str. 120-121).

59 Prav tam, str. 252-253.

Maribor proti koncil 17. stoletja (*Tis cher. Topographia Ditcalits Sliriae*).

Čeprav tudi iz Kamnice ni bilo poročil o zmotah v verskem nauku, je bilo v župniji kar nekaj težav. Tako se je župnik Nikolaj Grosman pritožil, da župljani kaplanom v podružničnih cerkvah nočejo več dajati hrane. Komisija je zato odredila, naj kaplanu, ko pride v cerkev, dajo jesti oziroma po stari navadi en goldinar ali pa lahko kaplan ostane doma.⁶⁰ Težava je bila tudi s ključarji, saj le-ti niso želeli izstaviti obračuna svojih prihodkov in odhodkov. Več pritožb so imeli župljani. Ti so poročali, da župnišče zaradi pogostili menjav župnika močno propada ter da je namesto nekdanjih sedmih sedaj le še šest duhovnikov, ki župniku pomagajo pri petju in vodenju bogoslužja. Tudi ustanovljenih maš trije duhovniki niso več vodili v skladu z ustanovitvenimi pismi. Obenem so se župljani pritoževali še nad župnikovim nedovoljenim odvažanjem vinskega posodja (sodov in škafov) iz župnišča. Komisija se je še enkrat zadovoljila zgolj z zahtevo, naj se v župniji držijo nekdanjega reda, v sporu zaradi odvoza vinskega posodja pa naj se obe strani pogodita pred pristojno instanco.⁶¹

Maribor je bil kot »postaja«, iz katere je vizitacijska komisija v mestu in njegovi okolici delovala, vizitiran natančneje kot okoliške župnije že zato, ker se je komisija o tukajšnjem stanju do določene mere lahko prepričala tudi na lastne oči. Vendar pa se v dveh dneh, ki ju je imela na voljo, tudi v Mariboru v podrobnosti ni pretirano vtikala. Tako, denimo, ni vizitirala edinega samostana v mestu,

torej minoritskega. O stanju v njem se zgolj posredno pozanimala, pri tem pa naj na zmote v nauku ne bi naletela.⁶² Prvi dan, v četrtek, 2. julija 1528, je komisija zaslišala cerkvene predstavnike, naslednjega dne pa še mestnega sodnika in nekatere, brez dvoma pomembnejše, meščane.⁶³

Pri vikarju Janezu Hlaubensacku⁶⁴ komisija ni našla zmot v verskem nauku, kot tudi ne pri nobenem izmed enajstih beneficiatov. Izjemi sta, čeprav nista bila zabeležena kot zmotna v nauku (!), sicer pravzaprav bila že omenjena Valentin Tolant in Krištof Iländl. Slednji je komisiji tudi dejal, da bo izročil svoj delež knjig, kasneje pa je bil zapisan še tik za seznamom malečniškili zakonolomcev, to pa kaže, da je bil kaznovan tudi on. Tudi preostale duhovnike so izprašali glede »lutrovske« knjige in same »sekte« v mestu. Glede tega je bënëficiât — ker je omenjen tik za vikarjem, gre morda za kaplana, ki, začuda, ni nikjer omenjen — Janez (Ivan) Jämsitz⁶⁵ dejal, da imata v mestu »lutrovske« knjige Ivan Stackliaimer in sam (večkratni) mestni sodnik Krištof Willenrainer (tudi Wildenrainer), bodoči branilec mesta med osmanskim obleganjem⁶⁶. Jämsitz je obenem poročal, da je v župniji le malo du-

⁶² Prav tam, 403.

⁶³ Prav tam, str. 325-326.

⁶⁴ Pred letom 1528 je bil bënëficiât, vendar ni znano, pri katerem beneficiju, vikar pa je bil najdlje do leta 1531; nasledil ga je Ozbalt Waitzler (Mlinaric: *Mariborska rjipnija*, str. 244).

⁶⁵ Tudi Jantzetz oz. Janntschtz. Že leta 1520 in tudi pred letom 1542 je bil bënëficiât beneficija sv. Marije Magdalene in Marte pri oltarju obeh svetnic v župnijski cerkvi (Mlinaric: *Beneficiji*, str. 70, 85-86).

⁶⁶ Illozjan: *Mariborsko mesto*, str. 310-311; Mlinaric: *Turki in Maribor*, str. 253.

⁶⁰ Nasploh je bil finančni položaj štajerske nižje duhovščine ob začetku reformacijskega obdobja večidel zelo negotov (Prav tam, str. 129).

« Prav tam, str. 118, 253-254.

hovnikov, ki mašujejo, in tudi malo ljudi, ki hodijo v cerkev. Pri tem je bil Maribor v deželi očitno izjema, saj od drugod podobnih poročil ni bilo. Zadnji poimensko navedeni bënëficiât, Krištof Weiss, pa je trdil, da v zvezi z »lutrovskimi« zadevami ne ve za nikogar.⁶⁷

Sledi že v uvodu omenjeni zapis, da komisija niti pri duhovščini niti v duhovnih in verskih zadevah nasploh ni našla nobenih zmot (*Es ist %wisschen geistlichen undt deß »laubens halben khain irrung befunden worden*).⁶⁸

Glede siceršnjih nepravilnosti je vikar poročal, da k obhajilu ni prišel zgolj mojster Konrad Palbierär⁶⁹ — za župnijo s 1.100 obhajanci vsekakor zanemarljiv podatek — hkrati pa, da mu, namreč vikarju, župljani ne želijo več oddajati ječmenske in vrtninske desetine. Pritožbo je komisija ukazala urediti mestnemu sodniku. Na drugi strani so župljani poročali, da se bënëficiât! niso več držali ustanovitvenih pism.⁷⁰

Naslednjega dne, v petek, 3. julija 1528, je viⁱ-tadjska komisija zaslišala mestnega sodnika Krištofa Willenrainerja in 16 drugih meščanov, najverjetneje mestne svētnike in pomembnejše uradnike. Willenrainerju je komisija predala zapis omenjene pritožbe, ki jo je moral urediti, obenem pa z zaporom ob kruhu in vodi kaznovati tudi nekega brivca Ivana, ker je med postom⁷¹ jedel meso. Mestnemu sodniku je bilo ukazano tudi kaznovanje zakonolomcev iz Jarenine in Malečnika, medtem ko sam zaradi posesti reformacijske literature, kot kaže, ni bil kaznovan. Od zaslišanih meščanov sta se v protokolu znašli zgolj dve poročili. Primož Hürnass, tudi on podobno kot Willenrainer večkratni mestni sodnik,⁷² je tako poročal, da je v (zagotovo župnijski) cerkvi med pridigo prišlo do silo-

vitega spora zaradi »lutrovskih« pridig (*vili krieg gehalldt von wegen der luthrisseheß predigen*) med nekim mojstrom Ivanom, med viⁱlacijo vikarjem v Lipnici, in nekim doktorjem iz minoritskega samostana, med viⁱlacijo gvardijanom na Ptuj, nakar naj bi Hürnass mojstra Ivana sam odvedel iz cerkve. Drugi meščan, čigar poročilo je zabeleženo, je bil Ožbalt Pruelinger, ki pa je zgolj trdil, da o »lutrovskih« zadevah, o katerih so ga povprašali, ne ve ničesar. Medtem ne Klemen Neuschwert ne preostalih 13 meščanov, ki poimensko niso navedeni, očitno niso dejali ničesar, kar bi se komisiji zdelo vredno protokoliranja.⁷³

Zelo pomenljiv je medtem vsekakor zapis, da je v mestu deloval trgovec s knjigami Ivan Singer⁷⁴ iz Innsbrucka, ki je tukaj prodajal — iz vira ni razvidno, ali tudi ali izključno — »lutrovske« knjige. Te so mu zaplenili in jih sežgali, sam pa se je obvezal, da se bo v 14 dneh pojavil na zaslišanju pred glavarjem v Gradcu, kateremu je komisija 5. julija iz Radgone pisala tudi v tej zadevi.⁷⁵

V Gradec so nato tudi mestnemu sodniku Andreju Frölichu, raztrgane in zavite v zapečaten prt, kasneje iz Maribora poslali še preostale knjige, ki so jih — glede na način, na katerega so jih poslali, najverjetneje v manjšem številu kot prvič — zasegli še po odhodu komisije. Knjige naj bi v glavnem mestu dežele počakale na nadaljnja navodila komisije — brez dvoma na sežig.⁷⁶

Sklep

Iz protokola deželnoknežje vizitacije in inkvizicije iz leta 1528 sicer ni razvidno, v kakšni meri so se v Mariboru in njegovi bližnji okolici zasidrale reformacijske ideje, vsekakor pa so bile dobro desetletje po Luthrovem nastopu že prisotne tudi tukaj.

Reformacijska literatura je, kot je razvidno iz protokola, tudi med tukajšnjo duhovščino že krožila, in to brez očitnih težav. Po več knjig so posedovali limbuški župnik in dva mariborska bënëficiata, od katerih je bil vsaj Krištof Händl še vsaj osem let poprej vnet katolik. Vsi trije so tudi bili v povsem očitni navezi in najverjetneje je v protokolu prav pri njih podan eden izmed vzorčnih primerov širjenja reformacijskih idej.

⁶⁷ Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 80, 85-86 in

⁶⁸ Prav tam, str. 326.

⁶⁹ Morda pa brivski mojster Konrad (*maister Khainrat Palbierär*): Prav tam, str. 325.

⁷⁰ Prav tam, str. 325 in 416.

⁷¹ Post je v tem času večidel že izgubil pomen, ki ga je imel v srednjem veku. Cemu ga je mariborski brivec kršil, iz vira ni razvidno. Neupoštevanje posta je sicer že postalo simbol privrženosti novim idejam, čeprav vsaj Luther ni bil proti postu, zgolj proti cerkveni prepovedi le-tega. Vendar večina ljudi v tem ni videla razlike in je verjetno z olajšanjem sprejela konec obremenjujoče zapovedi. V vsej deželi so medtem našli okoli 50 kršiteljev posta (**Prav** tam, str. 130-131).

⁷² Ilumass je bil leta 1515 prvič izpričan na kakem položaju, in sicer kot ključarski mojster bratovščine sv. Duha. Položaj mestnega sodnika je nato večkrat zasedal v dvajsetih letih 16. stol., nazadnje pa leta 1551 (**Weiss**: *Die Bürger von Marburg I*, str. 108-109; isti: *Die Bürger von Marburg II*, str. 326-329).

⁷³ Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 325-326.

⁷⁴ S svojim poslom se je nato morda ukvarjal še naslednja tri desetletja. Vsaj če gre verjeti zapisu, da naj bi neke neka viⁱjtacijska komisija 2. januarja 1558 zabeležila, da so mu (znova) odvzeli evangeličanske knjige in jih sežgali (Kerčmar: *Evangeličanska cerkev*, str. 273).

⁷⁵ Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 327.

⁷⁶ Prav tam, str. 340.

Tudi med meščanstvom — in brez dvoma tudi okoliškim plemstvom, čeprav ga vir ne zajema — je moralo biti zanimanje za reformacijsko literaturo precejšnje, če je tirolski trgovec s tovrstnimi knjigami menil, da se mu v mestu splača za nekaj časa ustaviti. V Mariboru namreč gotovo ni bil zgolj po naključju prisoten prav tiste dni, ko ga je obiskala *vi^ilacijska* komisija.⁷⁷ Tako poročila mariborskega beneficiata Jämsitza, da imata »lutrovske bukve« pri sebi v mestu dve osebi, tudi sam mestni sodnik, nikakor ne gre jemati kot morebitno obrekovanje. Kvečjemu ga je prej potrebno razumeti kot pomanjkanje ali celo zatajevanje podatkov, saj je v mestu preprosto moralo biti več prepovedanih knjig, kot pa jih je zajel *vi^ilacijski* protokol. O tem jasno priča že zapis, da so jih več našli oziroma oddali še po njenem odhodu, ko so tukajšnji prebivalci že bili v varstvu določene anonimnosti pred deželno knežjimi oblastmi. Da bi tudi tedaj bila oddana prav vsa reformacijska literatura v mestu, je zato komaj verjetno. Obenem seveda ne gre pozabiti na že omenjeno »iskrenost« ob nastopih zaslišancev pred vizitatorji.

Prisotnost reformacijskih idej v Mariboru in bližnji okolici med tukajšnjim meščanstvom in celo duhovščino je bila vsekakor dejstvo že leta 1528 — torej so sem zagotovo prišle že prej — in nikakor ni mogla biti povsem zanemarljiva. O tem ne priča zgolj dokajšnje zanimanje vsaj pismenega mestnega prebivalstva za novi nauk — pri čemer pa gotovo ni šlo (zgolj?) za kakšno morebitno (in hkrati drago!) »nedolžno radovednost« ali celo »privlačnost prepovedanega« — temveč tudi sicer edini in hkrati zgolj posredno dokumentirani srdit prepir v verskih zadevah v mestu še pred prihodom *vi^itacijske* komisije. Večje število poimensko navedenih lastnikov prepovedanega čtiva med duhovščino je najverjetneje treba pripisati večji zavzetosti nadškofovih članov komisije pri odkrivanju zmot v vrstah le-te. Meščanstvo je bilo namreč vizitirano precej bolj površno, o tem priča že majhno število izjav zaslišancev. Vendar je bilo med meščanstvom gotovo več posameznikov, ki so imeli v lasti reformacijsko čtivo, kot pa med duhovščino. To dokazuje kar dva primera zbiranja in uničenja prepovedane literature v mestu v precej kratkem času.

Razkol se je verjetno že začel kazati tudi v bratovščinah, vsaj če sklepamo na podlagi primera bratovščine sv. Duha. Ustanovitelj njenega beneficija Krištof Händl je namreč že prebiral »lutrovske« knjige in bil za to, kot kaže, tudi kaznovan, njen

(nekdanji?) mojster Primož Hürnass pa je medtem nekega novim idejam privrženega pridigarja po lastnem pričevanju kar sam zvlekel iz cerkve.

Spregledati ne gre niti dejstva, da je bila mariborska župnija edina v deželi, iz katere so komisiji poročali o skromnem obisku maš. Da bi morda tukaj že šlo iskati tudi začetni vpliv reformacijskih idej, saj je bilo zanimanje za pridige v vsej deželi še zmeraj veliko, je zaradi pomanjkanja podatkov sicer vprašljivo. Kljub temu pa je težko govoriti o kakšni posebni »verski mlačnosti«, ki bi bila značilna zgolj za Maribor in če že, zakaj prav za mesto ob Dravi? Odgovor gre prej iskati v več razlogih. Enega bi morda šlo iskati v inkorporaciji župnije krški škofiji leta 1506 ter v neurejenosti razmer, ki je sledila.⁷⁸ Vendar gre največjo težo verjetno pripisati dejstvu, da ljudje v tem času niso več povsem brez zadržkov sprejemali vsega, kar so jim s prižnice ponujali teološko večinoma slabo izobraženi duhovniki, odgovorni za maše in pridige, zato so bogoslužja zmeraj bolj obiskovali tudi po lastni presoji.⁷⁹ Protokola tu verjetno torej ne kaže razumeti kot poročila o nekakšni »verski mlačnosti«, temveč prej oziroma vsaj tudi kot znamenje večje kritičnosti vernikov do duhovne oskrbe, ki so jo prejeli. Tukaj ter v tem, da so *bénéficiât!* ostajali brez denarja še zaradi propadanja in prisvajanja beneficijev s strani meščanov, se že jasneje kažejo tudi reformacijski vplivi.

Drugo pomembno vprašanje, ki se zastavlja, je, zakaj ni bil — z izjemo Händla — kaznovan noben lastnik reformacijskega čtiva. Odgovor nanj je najverjetneje treba iskati v blagih ukrepih zoper kršitelje, podanih v sami kraljevi instrukciji, ki je kazni predvidevala le v redkih primerih, denimo za prodajalce reformacijskega čtiva, o tem pa v mariborskem primeru priča kazen, predvidena za Ivana Singerja.

Na podlagi določil kraljeve instrukcije gre najverjetneje razumeti tudi zapis komisije, da v Mariboru, pa tudi v Limbušu, ne pri duhovščini ne sicer ni naletela na zmote v verskih zadevah, to pa kaže, da so se vsi, ki jih je zalotila v »zmotah«, tem očitno odrekli in se spokorili, s tem pa je bila za komisijo zadeva, kot kaže, zaključena.

Se bolj nejasna je slika tedanjih razmer na okoliškem podeželju. Zakonolomstvo in nesprejemanje obhajila sta v Malečniku in Slivnici resda predstavljala precejšen delež obeh tovrstnih kršitev v deželi, vendar so bili vzroki za oboje verjetno prej

Tukaj se sicer zastavlja vprašanje, zakaj se, ob vnaprej znanim prihodu komisije v mesto, iz njega ni umaknil.

⁷⁸ Richter: *hikorporačja in prodaja*, str. 208-209.

Albrecher: *Die Visitation 1528*, str. 85-86, 109-110, 141-145 m 148.

v siceršnji neurejenosti obeh župnij kot pa v navzočnosti reformacijskih idej. Ker župnij zunaj »postaj« vizitacijska komisija sama ni obiskala, temveč se je zanašala zgolj na ustna poročila tamkajšnje duhovščine in predstavnikov župljanov, zagotovo ni bila obveščena o vseh sporih in nepravilnostih v njih, še najmanj o tistih, ki bi za obe sprti strani lahko imele resne posledice. Obenem pa je treba vsekakor že upoštevati tudi možnost moralnega in siceršnjega pritiska zemljiških gospodov, ki so si v posameznih župnijah še pred reformacijo že marsikje pridobili pravico do soodločanja v nekaterih bistvenih zadevah, tudi pri pastoralnem delu.⁸⁰ Takšen primer bi morda lahko bila slivniška župnija.

Viri in literatura

Objavljeni viri

Albrecher, Anton: *Die landesfürstliche Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark: Edition der Texte und Darstellung der Aussagen über die kirchlichen Zustände*. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XIII. Band. Graz : Historische Landeskommision für Steiermark, 1997.

Amon, Karl: *Die Jalzburger Archidiakonenvisitation von 1523—1525 in der Steiermark*. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XII. Band. Graz : Historische Landeskommision für Steiermark, 1993.

Literatura

Amon, Karl; Liebmann, Maximilian: *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graz - Wien - Köln : Verlag Styria, 1993.

Burkert, Günther R.: *"Landesfürst und Stände : Karl V., Ferdinand I. und die österreichischen Erbländer im Ringen um Gesamtstaat und Landesinteressen*. Forschungen und Darstellungen zur Geschichte des Steiermärkischen Landtages, 1. Band. Graz : Historische Landeskommision für Steiermark, 1987.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Klagenfurt — Celovec : Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1912.

Hozjan, Andrej: Mariborsko prebivalstvo do srede 18. stoletja. *Studia Llistorica Slovenka* 2 (2002), št. 1 (Maribor skozi čas I.), str. 11-41.

Hozjan, Andrej: Mariborsko mesto med 16. in

18. stoletjem. *Studia Llistorica Slovenka* 6 (2006), št. 2-3 (Maribor skozi čas III.), str. 309-323.

Kerčmar, Vili: *Evangelikičanska cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota : Evangelikičanska cerkev v Sloveniji, 1995.

Koropec, Jože: Ob urbarju gosposčine Slivnice pri Mariboru iz leta 1608. *Zgodovinski časopis: Zmterjev zbornik* 19/20 (1965-1966), str. 235-241.

Kovačič, Fran: *Slovenska Štajerska in Prekmurje: Zgodovinski opis. Slovenska zemlja: Opis slovenskih pokrajin v prirodznanskem, Štatistiškem, kulturnem in zgodovinskem ozjm, VII. del* Ljubljana : Matica Slovenska, 1926.

Kovačič, Franc: *Zgodovina Lavantinske Škofije (1228-1928)*. Maribor : Lavantinski kn. šk. Ordinariat, 1928.

Majcen, Gabrijel: *Kratka zgodovina Maribora*. Maribor : Tiskarna sv. Cirila v Mariboru, 1926.

Mlinaric, Jože: Beneficiji v mestu Maribor do konca 16. stoletja. *Časopis zfl zgodovino in narodopisje* 44=9 (1973), zv. 1, str. 60-91.

Mlinaric, Jože: Maribor od začetkov do sredine 18. stoletja. *Maribor skozi stoletja* (ur. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec). Razprave I. Maribor : Založba Obzorja, 1991, str. 147—194.

Mlinaric, Jože: Mariborska župnija do leta 1600. *Časopis zfl Zgodovino in narodopisje* 44=9 (1973), zv. 2, str. 234-262.

Mlinaric, Jože: Župnija sv. Peter pri Mariboru do ustanovitve samostojnih župnij v njenem okviru v drugi polovici 18. stoletja. *Časopis zfl zgodovino in narodopisje* 45=10 (1974), zv. 2, str. 278-306.

Mlinaric, Jože: Kamnica in njena župnija do prve polovice 18. stoletja. *Časopis zfl zgodovino in narodopisje: Glazerjev zbornik* 48=13 (1977), str. 91—116.

Mlinaric, Jože: Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru pod jurisdikcijo salzburske nadškofije XII. stoletje—1786. *Zbornik ob 750-letnici mariborske Škofije 1228-1978*. Maribor : Škofijski Ordinariat, 1978, str. 120-193.

Mlinaric, Jože: Turki in Maribor v prvi polovici 16. stoletja ter družina Willenrain erjev. *Me likov zbornik : Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 251-271.

Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 1 : Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate : Marburg, Mahrenberg, jaring, St. Leonhard in W. B., Kölsch und Zirkomlz* Maribor : Verlag des F. B. Lavant. Ordinariates, 1875.

Ožinger, Anton: Kriza cerkvenega življenja in reformacija na Slovenskem. *Zgodovina cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje : Mohorjeva družba, 1991, str. 93-112.

so Prav tam, str. 56, 89 in 126-127; Amon, Liebmann: *Kirchengeschichte der Steiermark*, str. 141.

Pirchegger, Hans: *Die Untersteiennark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München : Verlag R. Oldenburg, 1962.

Richter, Jakob: Inkorporacija in prodaja mariborske župnije. *Časopis zgodovino in narodopisje* 43=8 (1972), zv. 2, str. 203-219.

Richter, Jakob: Maribor v reformacijski dobi. *Časopis zgodovino in narodopisje* 45=10 (1974), zv. 1, str. 89-105.

Weiss, Norbert: *Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600: Prosopographische Untersuchung, Band 10/1, Darstellungs-, Register- und Bildteil*. Graz : Geisteswissenschaftliche Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz, 1998.

Weiss, Norbert: *Die Bürger von Marburg an der Drau bis 1600: Prosopographische Untersuchung, Band 10/2, Katalogteil*. Graz : Geisteswissenschaftliche Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz, 1998.

Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Luthertums im untersteierischen Mur- und Draugebiet. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 54 (1933), str. 98-117.

Slikovno gradivo

Vischer, Georg Matthäus: *Karte der Steiermark 1678 : Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio* (priređil Walter Neunteufel). Graz : Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1976.

Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae : 1681, Band 1: Stich 1-279: A-N*. Graz : Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1976.

Zusammenfassung

DIE MARIBORER »STATION« IM PROTOKOLL DER LANDESFÜRSTLICHEN VISITATION UND INQUISITION IN DER STEIERMARK IM JAHR 1528: ERSTE AUFEICHNUNGEN ÜBER DIE EXISTENZ REFORMATORISCHER IDEEN IN DER STADT UND SEINER NÄHEREN UMGEBUNG

Im Gegensatz zur bisher vorherrschenden Meinung in der slowenischen Historiographie, die auf einer unkritischen Lesart der Quelle beruhte, zeugt das Protokoll der landesfürstlichen Visitation und Inquisition in der Steiermark im Jahr 1528 auch vom erstmaligen Auftreten und der anfänglichen Durchsetzung reformatorischer Ideen in Maribor (Marburg) und teilweise auch in seiner näheren Umgebung. Schon vor dem Eintreffen der Visitationskommission in der Stadt war nämlich in der hiesigen Pfarrkirche ein heftiger Streit zwischen den gegenüber den Reformationseiden aufgeschlossenen Predigern und einem Teil der Gemeinde entstanden. Vor allem in Maribor und zumindest im nahe gelegenen Limbuš kursierte ganz ungestört auch Reformationsliteratur, und zwar offensichtlich in nicht geringem Umfang. Literatur, die unter anderem (nachweislich) auch von den Buchhändlern mitgebracht wurde, besaß ein Teil des hiesigen Klerus sowohl in der Stadt als auch auf dem Land, aber auch ein Teil des Bürgertums, sogar der Stadtrichter. Zehn Jahre nach Luthers Auftritt waren die neuen Ideen in Maribor jedenfalls schon existent, es besteht nur die Frage, bis zu welchem Ausmaß sie sich durchsetzen konnten. Der schlechte Besuch der Predigten in der Stadt ist unterdessen vermutlich eher der auch immer kritischeren Haltung zuzuschreiben, die die Gemeindeglieder gegenüber alldem eingenommen hat, was ihnen von der Kanzel geboten wurde, als einer speziellen, nur für Maribor charakteristischen »Lauheit des Glaubens«. Die in der ländlichen Umgebung registrierten Verfehlungen der bäuerlichen Bevölkerung waren in den meisten Fällen eine Folge der allgemeinen ungeordneten Verhältnisse in den einzelnen Pfarreien und standen nicht unbedingt in einem Zusammenhang mit der Reformation. Die neuen Ideen setzten sich unter dem lokalen Adel vermutlich zwar rascher durch als in der Stadt, jedoch lässt sich ein von der Reformation ausgehender Druck auf die Untertanen gegebenenfalls nur in der Pfarrei Slivnica feststellen.